

Hopskrivet eller isär: ordens hemliga makt i svenskan

Berättelse

Svenskan bygger med ord som byggklossar

En av de mest typiska sakerna med svenska språket är att man gärna bygger nya ord. I stället för att hitta på ett helt nytt ord tar man två ord som redan finns och sätter ihop dem till ett enda. Orden “barn” och “vagn” blir tillsammans “barnvagn”. Orden “sjuk” och “hus” blir “sjukhus”. Det här kallas sammansättning. Man kan tänka sig orden som byggklossar: genom att lägga ihop dem på olika sätt kan man bygga nästan hur många nya ord som helst. Det gör svenskan både praktisk och rik, men det ställer också krav på den som skriver.

Huvudregeln och ett mellanrum som ändrar allt

Huvudregeln, som myndigheten Is of brukar förklara, är enkel: sammansatta ord skrivs ihop, utan mellanrum mellan delarna. Man skriver alltså “barnvagn”, inte “barn vagn”. Skriver man av misstag isär ord som egentligen hör ihop kallas det särskrivning. Ibland blir det bara fel, men ibland ändras betydelsen helt. Ett klassiskt exempel visar hur stor skillnad ett enda mellanrum kan göra. Ordet “rökfritt”, skrivet i ett ord, betyder att rökning är förbjuden. Men “rök fritt”, med ett mellanrum, kan i stället läsas som en uppmaning att röka hur mycket man vill – alltså nästan tvärtom. Samma sak händer med “kycklinglever”, som är en del av kycklingen och alltså mat, jämfört med “kyckling lever”, som låter som att kycklingen är vid liv. Ett tredje exempel är “brunhårig sjuksköterska”: skriver man i stället “brun hårig sjuk sköterska” blir det fyra ord med en helt annan och ganska konstig betydelse. Som synes kan ett litet mellanrum få roliga eller rent av förvirrande följder.

Hur vet man hur det ska skrivas?

Det kan kännas svårt att veta om ett ord ska skrivas ihop eller isär, även för den som har svenska som modersmål. Is of ger två praktiska knep. Det första är att lyssna på uttalet. Ett sammansatt ord uttalas nämligen med en särskild betoning, ett eget tonfall som binder ihop ordet. Säger man “BARNvagn” som ett ord hör man att det hör ihop. Det andra knepet är att pröva singular och plural. I ordet “skumtomte” böjs bara den sista delen: en skumtomte blir många skumtomtar, inte “skum tomtar”. Hör man att bara slutet böjs, vet man att ordet sitter ihop som ett enda ord.

Ett extra ljud mellan delarna

Ibland sätter man också in ett extra ljud mellan de två delarna, oftast ett -s-. Ordet “arbete” plus “dag” blir inte “arbetedag” utan “arbetsdag”. Och “förbättring” plus “förslag” blir “förbättringsförslag”. Det här lilla extra ljudet kallas fogemorfem, eller fog-s. Det binder ihop delarna och gör ordet lättare att uttala. Fog-s är ett tydligt tecken på att två ord verkligen har blivit ett enda sammansatt ord.

Väldigt långa ord och ett ord som inte finns

Eftersom svenskan kan sätta ihop ord så fritt går det att bygga riktigt långa ord. Ett av de längre orden i Svenska Akademiens ordlista (SAOL) är “realisationsvinstbeskattning” med hela 28 bokstäver. Det sägs ofta vara det längsta ordet i SAOL, och det stämmer enligt flera källor. Samtidigt är det svårt att slå fast vilket ord som verkligen är längst, eftersom det beror på vilken ordbok man tittar i och vilka sammansättningar man räknar med. Vill man kan man dessutom bygga ännu längre ord på egen hand. Det cirkulerar till exempel ett påhittat ord på 131 bokstäver, ett slags jätteord om ett spårvägsaktiebolag, som ibland sägs vara världens längsta svenska ord. Men det är en konstruktion som någon har satt ihop just för att visa att sammansättningar i teorin kan bli nästan oändligt långa. Ett sådant ord står inte i ordlistan och används aldrig i vardagen – det är mer en rolig kuriositet än ett riktigt ord. Slutligen är det värt att komma ihåg att särskrivning inte alltid är fel. Huvudregeln är att man skriver ihop, men ibland är två separata ord det rätta. Det viktiga är att tänka efter vad man vill säga, så att betydelsen blir den man menar.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
sammansättning	när man sätter ihop två eller flera ord till ett
byggklossar	små delar som man bygger något större av
huvudregel	den vanligaste regeln, den man oftast följer
särskrivning	när man skriver isär ord som egentligen ska skrivas ihop
uppmaning	när man säger åt någon att göra något
betoning	hur starkt och med vilket tonfall man säger en del av ett ord
modersmål	det första språket man lär sig som barn
singular och plural	en av något och flera av något, t.ex. tomte–tomtar
fogemorfem	ett extra ljud, ofta ett -s-, mellan delarna i ett ord
konstruerat	påhittat eller gjort med flit, inte naturligt
kuriosa	en rolig och ovanlig detalj som är kul att veta
undantag	ett fall där den vanliga regeln inte gäller

Läsförståelsefrågor

- Varför jämför texten ord med byggklossar?
 - För att ord alltid är gjorda av plast.
 - För att man kan sätta ihop ord på olika sätt och bygga nya ord.
 - För att barn leker med ord.
- Vad är huvudregeln för sammansatta ord enligt texten?
 - De skrivs alltid isär, med ett mellanrum.
 - De skrivs ihop, utan mellanrum mellan delarna.
 - De skrivs alltid med stor bokstav.
- Varför är hopskrivningen viktig?
 - För att texten ska se finare ut på pappret.
 - För att betydelsen kan bli en helt annan om man skriver isär.
 - För att ord då blir lättare att uttala.
- Vad är ett fogemorfem (fog-s)?
 - Ett tecken som man skriver i slutet av en mening.
 - Ett extra ljud, ofta ett -s-, som man sätter in mellan delarna i ett ord.
 - En accent från ett annat land.
- Vad säger texten om ordet på 131 bokstäver?
 - Det är ett vanligt ord som många använder varje dag.
 - Det är ett påhittat ord, en kuriositet, som visar att ord i teorin kan bli väldigt långa.
 - Det är det enda riktiga ordet i SAOL.
- Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 - “Barn” och “vagn” blir tillsammans “barnvagn”.
 - “Arbete” plus “dag” blir “arbetsdag”.
 - Alla svenskar tycker att särskrivning är det största problemet i språket.
- Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 - “Rökfritt” i ett ord betyder att rökning är förbjuden.
 - Särskrivning är alltid fel, utan undantag.
 - I “skumtomte” böjs bara den sista delen (en skumtomte, många skumtomtar).
- Förklara med egna ord hur ett mellanrum kan ändra betydelsen. Använd ett exempel ur texten.
- Texten skriver att det är “svårt att slå fast vilket ord som verkligen är längst”. Varför skriver texten så, tror du?

10. Texten använder uttryck som “det sägs ofta”, “ibland sägs vara” och “en rolig kuriososa”. Vad vill texten visa med sådana ord, och varför är det klokt att skriva så?
11. Varför kan det vara svårt att veta hur ett ord ska skrivas, även för den som har svenska som modersmål? Svara med stöd i texten.
12. Texten säger att särskrivning inte alltid är fel. Vad tror du att texten menar med det?

Diskussionsfrågor

- Hur fungerar ordbildning på ditt språk? Bygger man långa sammansatta ord, eller skriver man flera korta ord? Ge gärna ett exempel.
- Har du sett en skylt, en meny eller en text i Sverige där särskrivning gjorde att betydelsen blev rolig eller konstig? Berätta vad som hände. (Många sådana exempel sprids på nätet men är svåra att kontrollera, så tänk på dem som typexempel.)
- Varför tror du att vi gärna berättar om “det längsta ordet” och om jätteord på 131 bokstäver, fast de nästan aldrig används? Hur kan man tänka källkritiskt kring sådana påståenden?
- Texten säger att särskrivning inte alltid är fel. När kan det vara rätt att skriva två ord var för sig, tror du?
- **Skriv (6–8 meningar):** Skriv en kort text om hur man bildar ord på ditt eget språk jämfört med svenskan. Ge minst två exempel och förklara vad du tycker är lättast och svårast med svenskans sammansatta ord.